

Bouwhistorische en Archeologische

b e r i c h t e n

Hinthamerstraat 100

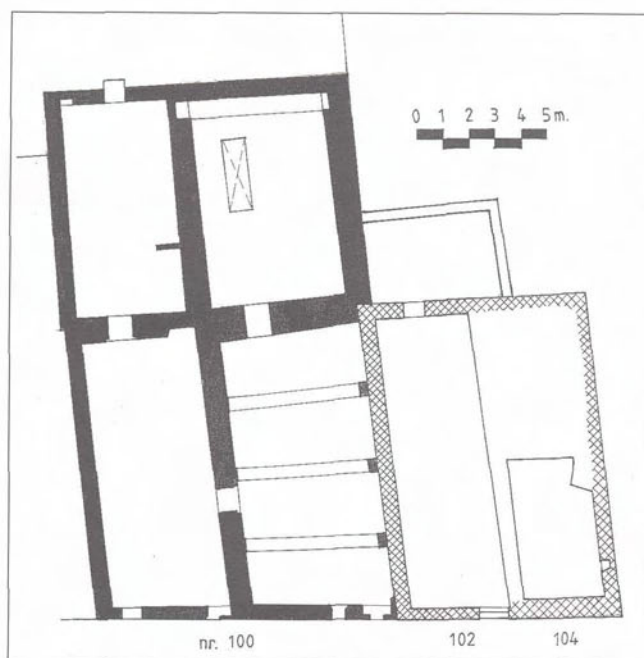
Tijdens de recente verbouwing van dit grote woonhuis, tot voor kort in gebruik als kantoor van de kruisverenigingen, zijn enkele bouwhistorische waarnemingen verricht. In een voorgaand nummer van dit tijdschrift werd het bouwhistorisch en archeologisch onderzoek op het hiernaast gelegen terrein van Hinthamerstraat 102 en 104 - Louwse Poort beschreven. Daaruit bleek dat deze rechter buurpanden aan het begin van de zestiende eeuw waren ontstaan door opsplitsing van één breed stenen huis, dat dateerde uit het eind van de dertiende eeuw.¹ De ontwikkeling van Hinthamerstraat 100 blijkt tegengesteld te zijn aan die van de rechter buurpanden: we hebben hier nu te maken met een breed huis waarin twee middeleeuwse panden schuilgaan die in de negentiende eeuw zijn samengevoegd achter één brede lijstgevel. Het is echter niet onmogelijk dat ook hier oorspronkelijk sprake is geweest

van één breed dertiende-eeuws huisperceel, dat later in de middeleeuwen (vijftiende of vroege zestiende eeuw)

is opgesplitst en bebouwd met twee smallere huizen, die overigens identiek waren voor wat betreft de hoofdafmetingen en indeling. Wellicht hebben we hier te maken met een 'dubbelhuis'. Een aanwijzing hiervoor wordt gegeven in het hertogelijk cijnsboek van 1520

*Afb.1 Hinthamerstraat 100, huidige toestand
(Foto: BAD)*

Afb. 2 Kelderplattegrond van Hinthamerstraat 100 (zwart) en het rechterbuurpand nr. 102 en 104 (gearceerd). De indeling van nr. 100 in twee middeleeuwse huizen is hierop goed waarneembaar. In de rechter achterkelder van nr. 100 is het uitgebroken gat in het gewelf getekend dat waarschijnlijk dienst gedaan heeft tijdens de bevrijding van 's-Hertogenbosch in 1944 (Tekening: BAD).

waarin voor deze twee huizen weliswaar twee aparte bedragen worden genoemd, maar deze bedragen worden tezamen aangeslagen voor één totaalmaat van 40 voet breedte. Een andere verklaring voor deze cijnsberekening zou kunnen zijn dat beide huizen op dat moment in bezit waren van één eigenaar genaamd Jodocus, filius (zoon van) Johannes de Ouden.² Het cijnsboek van 1573 geeft verschillende eigenaars voor de beide panden aan (die overigens wel familie van elkaar waren).³ Nader archiefonderzoek in het Bosch' schepprotocol zal in de toekomst wellicht nog nadere

opheldering kunnen verschaffen over de wijze waarop de eigendomsverhoudingen op deze plek tot stand zijn gekomen. Mosmans vermeldde dat het linkerpand van Hinthamerstraat 100 in 1603 werd vermeld onder de naam 'De drij vergulde Klokskens' en het rechterpand als brouwerij in 1607 bekend stond onder de naam 'In de Starre'.⁴ Hoe het ook zij, de oudste nog zichtbare bouwkundige restanten van de twee huizen gaan terug tot de vijftiende of vroege zestiende eeuw. In het gebouw bevinden zich nog de resten van het linker huis (breed 5,5 meter) en een rechterpand (breed 6 meter),

die het beste te herkennen zijn aan de hand van de kelders. Links bevinden zich een tongewelfde voor- en achterkelder die tezamen de plattegrond vormen van een traditioneel laatmiddeleeuws Bosch' woonhuis, bestaande uit een 11 meter diep voorhuis en een 9 meter diep achterhuis, onderling gescheiden door een inpandige dwarsmuur. Boven maaiveld zijn de zijmuren, brandmuur en achtergevel nog voor een deel aanwijsbaar. De bovenste (zolder-) verdieping is pas tot stand gekomen in 1935, de periode waarin het pand in gebruik was als Sint Annaschool. In dat jaar werden de bestaande zolders gesloopt waarna aldaar een tweetal slaapzalen werd gebouwd. Het gebouw heeft sindsdien een plat dak. De kelderindeling van het rechterpand wijst

eveneens op een voor- en achterhuisindeling met dezelfde dieptematen als het linkerpand. Opvallend is dat de kelder van het voorhuis een gewelfconstructie heeft die afwijkt van de meer algemene tongewelfconstructie. We hebben hier te maken met een indeling in vier vakken, gevormd door gordelbogen waartussen haaks hierop gemetselde flauwe tongewelven zijn gemetseld met een overspanning van circa 2 meter. De iets smallere achterkelder heeft wel een traditioneel tongewelf. Zoals al in de hiervoor genoemde eerdere publicatie werd uiteengezet heeft dit rechterpand geen 'eigen' rechterzijmuur. Hiervoor werd de zijmuur van de buurman Hinthamerstraat 102-104 gebruikt die opgetrokken is in grote dertiende-eeuwse bakstenen, gemetseld in 'vlaams verband'.

De kelders hebben een rol gespeeld bij de bevrijding van 's-Hertogenbosch in 1944 toen een aantal zieken hier een provisorisch onderkomen vond tijdens de beschietingen binnen de stad.

Vanaf de begane grond is, afgezien van de rechter zijmuur, weinig bewaard gebleven van het middeleeuwse huis. Tussen voor- en achterhuis is een binnenplaatsje aangelegd. De samenvoeging in de negentiende eeuw had voorts tot gevolg dat het huis een symmetrische indeling kreeg met een centrale gang. Links achter de voormalige brandmuur van het linkerhuis werd een ruim trappenhuis ingebouwd. De ramen van de voorgevel zijn bij een restauratie in 1970 gereconstrueerd naar hun negentiende-eeuwse uitmonstering. De fraaie voordeur is afkomstig uit het pand Vugtherstraat 90: bij de

restauratie van Hinthamerstraat 100 is de deur alhier herplaatst.

Harry Boekwijt

Noten

1. Zie ook: H.W. Boekwijt, E. Nijhof, 'Van straat tot stroom, bouwhistorische en archeologische gegevens over Hinthamerstraat 102-104 en Louwse Poort', 's-Hertogenbosch 1 (1993) 88 e.v.
2. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt), cijsboek 1520, fol 19 (NB op microfiche; het origineel berust in het Algemeen Rijksarchief in Brussel).
3. Cijsboek 1573, fol 22 (Rijksarchief in Noord-Brabant, archief Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen, inv. nr. 280).
4. Jan Mosmans en Alph. G.J. Mosmans, Huizen en straten te 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1906) p. 35, nr. 294.

Afb. 3 De rechterkelder van Hinthamerstraat 100, naar voren gezien. Links de dertiende-eeuwse zijmuur van Hinthamerstraat 102-104, gemetseld met grote bakstenen in 'vlaams verband' (Foto: BAD).

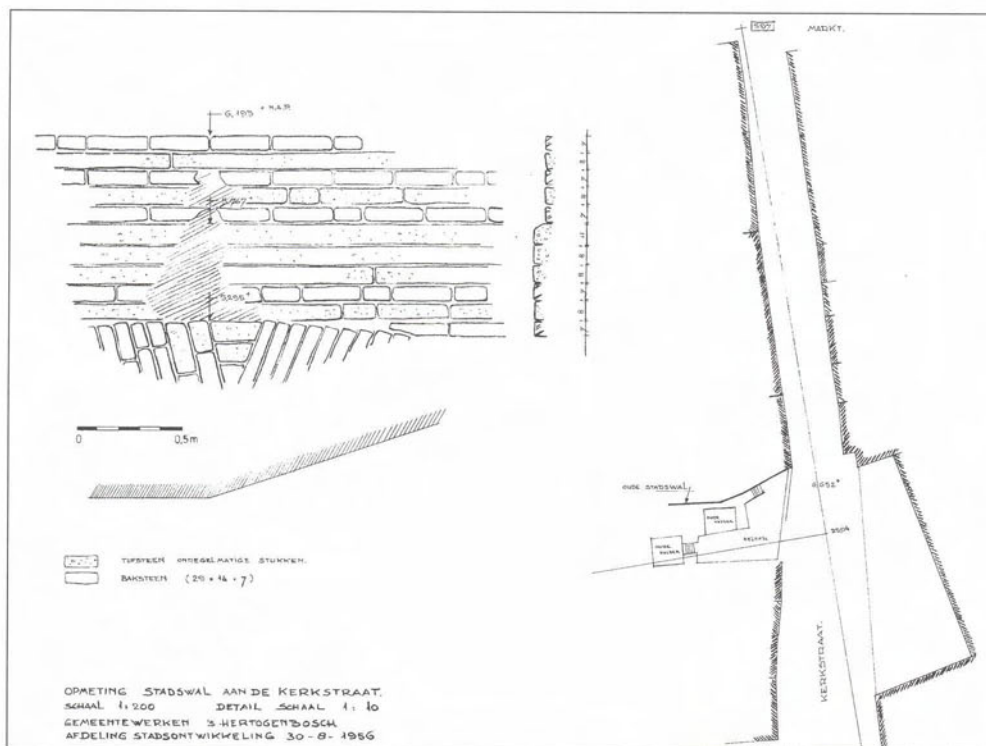
De oudste stadsmuur in de Kerkstraat

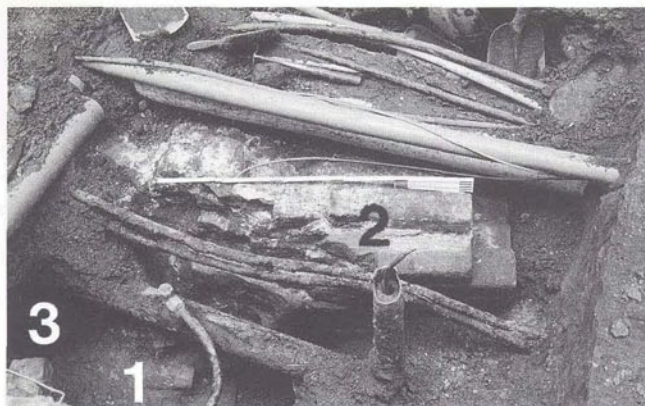
In april van dit jaar is door de Bouwhistorische en Archeologische Dienst kleinschalig onderzoek verricht naar het verloop van de oudste stadsmuur in de Kerkstraat. Directe aanleiding vormden de werkzaamheden aan leidingen en bestrating in het kader van de herinrichting van de Kerkstraat en omgeving. Dit herinrichtingsplan vormt onderdeel van het Beleidsplan Openbare Ruimte (BOR) dat

in 1993 door de gemeenteraad is aangenomen en tot doel heeft te komen tot een algehele kwaliteitsverbetering van de openbare ruimte in de binnenstad. Eén aspect hierbij is het zichtbaar maken van historische elementen die

Afb.1 De opmeting van Gemeentewerken uit 1956. Niet alleen is het verloop aangegeven, maar men heeft tevens een aanzicht getekend van de buitenzijde van de muur. Hierop is te zien hoe de baksteenlagen worden afge-

wisseld door speklagen van tufsteen. Onderaan is een gedeelte van een grondboog zichtbaar. De doorsnedetekening laat zien hoe op een bepaald niveau de stenen iets uitspringen, waarbij de eerste rij tufsteen iets is afgeschuind. Hierdoor ontstaat een zogenaamde waterlijst, bedoeld tegen het inwateren van de muur. Omdat tufsteen echter erg poreus is en voor dit doel niet geschikt, zal de schuine rand oorspronkelijk vermoedelijk met leisteen zijn afgewerkt (N.B. maatbalkjes zijn toegevoegd).

Afb.2 Tussen een woud van moderne leidingen door kwam een meter onder de straat de oudste stadsmuur tevoorschijn.

1. De eigenlijke muur.
2. De kolom aan de 'binnen-zijde' (Marktzijde) van de muur.
3. Het begin van de goot die door de muur is heengehakt.

voor de ruimtelijke ontwikkeling en het historische beeld van de stad kenmerkend zijn geweest. Soms zijn deze structuren of objecten nog zichtbaar, zoals bijvoorbeeld de waterpoort aan het Herman Moerkerkplein of de veertiende-eeuwse stadsmuur rond de binnenstad. Maar vaker komen ze pas bij bouwhistorisch of archeologisch onderzoek in het zicht en zijn er reconstructies nodig om ze weer herkenbaar te maken in het stadsbeeld. Bekende voorbeelden zijn de waterput op de Markt, de stadspoorten in de Hinthamerstraat en de Orthenstraat en het Minderbroedersklooster in de Minderbroedersstraat. Tot nu toe zijn deze reconstructies incidenteel tot stand gekomen. Met het BOR wordt een meer structurele aanpak nagestreefd, waarbij in samenwerking tussen Bouw-historische en Archeologische

Dienst en Stadsarchief de diverse historische elementen worden geïnventariseerd en waar mogelijk ingepast in het moderne straatbeeld.

Een voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad zeer belangrijk element is natuurlijk de oudste stadsmuur, die dateert uit het eerste kwart van de dertiende eeuw. Door de snelle ontwikkeling van 's-Hertogenbosch werd al spoedig buiten deze muur gebouwd, wat in de veertiende eeuw leidde tot een nieuwe en veel omvangrijkere stadsmuur. Op dat moment verloor de oude muur zijn functie. Sommige stukken zullen al snel zijn afgebroken; andere echter zijn tot op de dag van vandaag bewaard gebleven, omdat ze opgenomen werden in de nieuwe bebouwing, als achtergevel of als zijmuur. In deze vorm is de muur op diverse plekken aangetroffen en onderzocht. Het

globale verloop is dan ook bekend. Bij de herinrichting van de Kerkstraat zal de muur worden opgenomen in de nieuwe bestrating. Er is hiervoor enkele dagen onderzoek verricht. Voor de exacte locatie werden we geholpen door een opmeting uit 1956 van de toenmalige Dienst Gemeentewerken. Deze had bij de sloop van twee huizen op de plaats waar nu boekhandel Mosmans is gevestigd, in de kelder resten van de stadsmuur gevonden en opgemeten. Ons onderzoek kon zich zodoende concentreren op de overgang van het smalle naar het brede gedeelte van de Kerkstraat. Inderdaad werd de stadsmuur hier aangetroffen, ongeveer één meter onder de bestrating. Door de aanwezigheid van talloze leidingen was het vaak niet eenvoudig zicht te krijgen op de totale dikte van de muur. De muur was opgebouwd uit

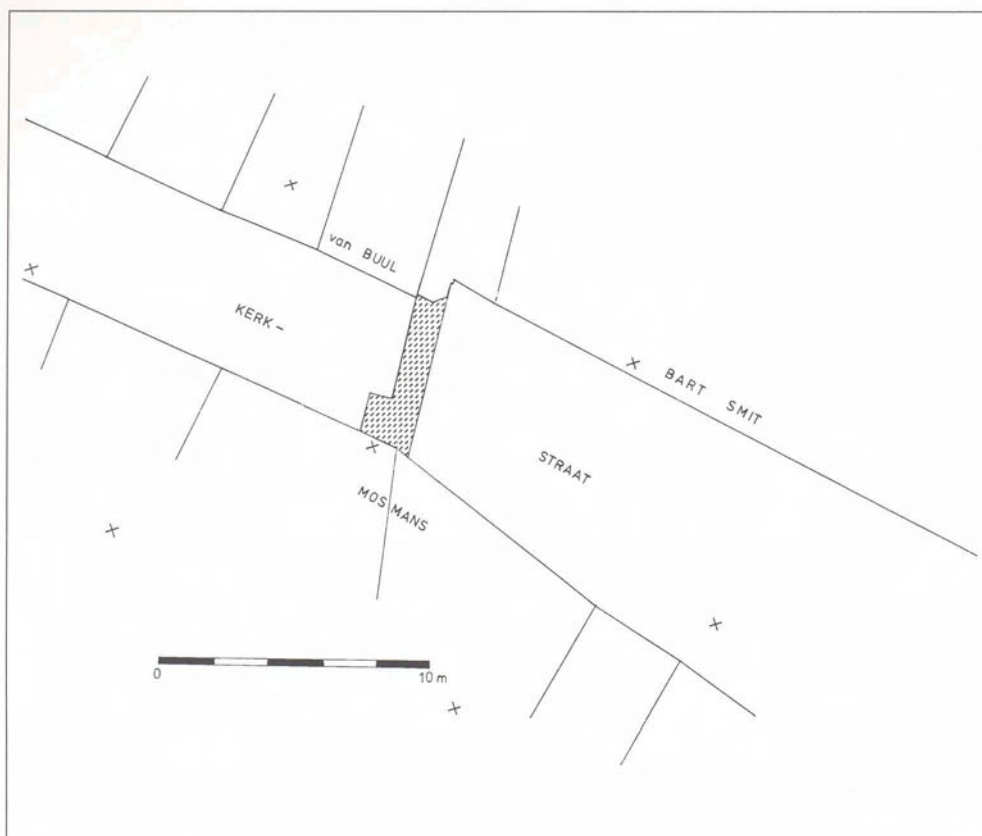
baksteen (formaat 27/29 x 12/14 x 6.5/8 cm), afgewisseld met 'speklagen' van tufsteen. Aan de buiten- en binnenkant was de muur regelmatig gemetseld, daartussen was hij eenvoudig met brokken baksteen en specie opgevuld. Een dergelijke constructie wordt kistwerk genoemd. De muur was 1.10 m dik. Aan de kant van boekhandel Mosmans troffen we een kolom aan. Dergelijke kolommen bevonden zich op regelmatige afstand van elkaar aan de binnenzijde van de muur. Hier overheen waren bogen gemetseld en over deze bogen liep de weergang, bestemd voor de verdedigers. De totale dikte van de stadsmuur kwam zo op 2 meter. Uit bouwhistorisch onderzoek in het pand Kolperstraat 23 is gebleken dat de muur aan de stadszijde 4 meter hoog geweest moet zijn, terwijl hij aan de buitenzijde 6 meter boven het maaiveld oprees. Een verrassing was de vondst van een bakstenen goot die rond 1300 door de muur was gehakt. Hij bevond zich midden onder de straat en heeft gefunctioneerd op een moment dat de Kerkstraat nog niet bestond. Buiten de muur liep hij steil naar beneden. De zijkanten waren van baksteen en de bodem bestond uit leisteen. Hij zal uitgemond hebben in de gracht, maar dat

was niet vast te stellen. Voor de betekenis van de goot zijn twee mogelijkheden denkbaar: gezien de vulling met beer heeft hij gediend als glijgoot voor een poepdoos. Dat zou dan echter betekenen dat er aan de binnenkant van de stadsmuur een bewoonde ruimte of werkruimte moet zijn geweest en wel tussen twee kolommen van de muur. Uit de cijsboeken blijkt dat er een dergelijke situatie bestond in het Rozemarijnstraatje en dat zou hier ook het geval kunnen zijn. Een tweede mogelijkheid is dat de goot heeft gediend voor afwatering, wat gezien de regelmatige wateroverlast binnen de stad niet ondenkbaar is. Hoe het ook zij, de goot kan slechts in samenhang worden gezien met de aanwezigheid van de stadsgracht. Deze gracht verloor ook zijn verdedigingsfunctie na aanleg van de tweede stadsmuur. Vanaf dat moment was het mogelijk om een doorbraak te maken en een nieuwe straat aan te leggen die naar de St. Jan leidde, de Kerkstraat. De oudste vermelding van deze straat dateert uit 1311 en luidt 'Vicus Ecclesie'.¹ Gezien het bovenstaande betekent dit dat de Kerkstraat in het eerste decennium van de veertiende eeuw moet zijn aangelegd, waarbij het straatniveau on-

geveer 1.25 m onder het huidige lag.² Uit het feit dat dit niveau nog tegen de kolom van de stadsmuur aanliep blijkt, dat men bij de doorbraak niet de hele muur heeft gesloopt, maar vermoedelijk een doorgang in de muur heeft gemaakt. Gezien de resterende ruimte zal deze alleen voor voetgangers gediend kunnen hebben. Als we kijken naar de merkwaardige vorm van de Kerkstraat, die aan de kant van de Markt zo smal is, maar op het punt van de stadsmuur ineens breder wordt, dan zou een verklaring kunnen zijn, dat er eenvoudig een huis aan de Markt is weggebroken om deze straat te kunnen aanleggen. Hierbij was men uiteraard aan de perceelsgrens gebonden. Buiten de stadsmuur was er echter meer ruimte en kon de straat breder worden.³ Door dit onderzoekje kan het verloop van de oudste stadsmuur ter hoogte van de Kerkstraat worden aangegeven, al is op het moment van schrijven nog niet bekend hoe hij visueel zal worden vormgegeven.

Johan Treling

Literatuur en noten

H.L.Janssen, 'De oudste stadsmuur', in: Janssen H.L. (red.), Van Bos tot Stad ('s-Hertogenbosch, 1983) 64-73.

H.P.H.Camps (red.), Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312 (2 dln.; 's-Gravenhage 1979).

1. Camps, II, nr.859, pp. 1048-1049
2. Bij het onderzoek bleek het dertiende-eeuwse niveau nog een meter lager te liggen, op 4.60+ nap. Het geeft aan hoe sterk het maaiveld in de loop der eeuwen is opgehoogd.
3. Bedacht moet worden dat het plein voor de Hervormde Kerk het gevolg is van een negen-

tiende-eeuwse ingreep. In de middeleeuwen liep de Kerkstraat ononderbroken naar de St. Jan.

Afb.3 De stadsmuur zoals hij bij het archeologisch onderzoek kon worden gereconstrueerd.